

содержательная предметность инновации с целостностью системы, обеспечивающей образовательный процесс, реализацию его целевых установок.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гордеев А. В. Вузы области призваны быть лидерами / А. В. Гордеев // Вестник Воронежского государственного университета, 2013. – № 2. – С. 7–10.
2. Стародубцев В.А. Компьютерные и мультимедийные технологии в естественнонаучном образовании / В.А. Стародубцев. – Томск : Дельтаплан, 2002. – 224 с.
3. Федеральный закон № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» – М. : 2013, с. 38.

УДК 159.9

Кузмінова М.М., викладач кафедри прикладної психології НУЦЗУ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА ПРОФЕСІЙНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПСИХОЛОГІЇ

У статті проаналізовано теоретико-методологічні проблеми дослідження феномена відповідальності та показано, що існує теоретичний плюралізм стосовно щодо визначення поняття відповідальності, спостерігається різноплановість дослідницьких підходів і широкий спектр використовуваного в них методичного інструментарію.

Ключові слова: відповідальність, професійно відповідальна поведінка.

В статье проанализированы теоретико-методологические проблемы исследования феномена ответственности и показано, что существует теоретический плюрализм относительно определения понятия ответственности, наблюдается разноплановость исследовательских подходов и широкий спектр использованного в них методического инструментария.

Ключевые слова: ответственность, профессионально ответственное поведение.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли відбуваються глибокі перетворення у всіх сферах суспільного життя українського суспільства, усе більш актуальною для психології стає проблема психологічного забезпечення професійної діяльності. Одним із завдань такого вивчення є підвищення ефективності та оптимізація діяльності суб'єкта шляхом удосконалювання його психічної організації: свідомою регуляцією і самоконтролем суб'єкта діяльності, зміною позиції особистості професіонала, підвищенням ролі ділової активності та свідомого відповідального відношення до поставлених завдань, процесу й результату діяльності; врахування організаційно-економічних умов, у яких протікає спільна діяльність.

Конструктивний досвід, необхідний для рішення зазначених завдань, обумовлених запитом суспільної практики, накопичений психологічною наукою в рамках теоретико-експериментальних і емпіричних досліджень різних аспектів проблеми відповідальності.

При цьому сучасні психологічні дослідження відповідальності характеризуються значним теоретичним плюралізмом, поліаспектністю й відсутністю єдиних уявлень у трактуванні терміна відповідальність.

Ще однією важливою причиною практичного й теоретичного вивчення феномена відповідальності в аспекті соціально-психологічного відношення особистості до різних сторін об'єктивної дійсності (у тому числі, до професійної діяльності), є значно зростаюча в останні роки кількість аварій і нещасних випадків на виробництві й транспорті, які обумовлені як недостатнім врахуванням психологічних особливостей і можливостей людини існуючою системою добору й підготовки фахівців, так і безвідповідальним відношенням працівників до своїх професійних обов'язків, що приводить до негативних наслідків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В психології особистості існують різні теоретичні підходи до розуміння даного феномена, загальним для них є і трактування відповідальності як відношення особистості до різних сторін об'єктивної дійсності, яке проявляється в її поведінці та діяльності, а саме - у свідомому й добровільному прийнятті відповідальності як необхідності і її реалізації в різних видах діяльності, тобто в інтенціях [1; 4; 6].

Соціально-психологічний аспект професійної відповідальності, як форми контролю над діяльністю суб'єкта, здійснювався, або з позиції суспільства, або з позиції самої особистості, досліджувався соціальними психологами: а) у взаємозв'язку з деякими індивідуально-психологічними особливостями, зокрема з виразністю інтернального (екстернального) локусу контролю (К. Муздибаєв, Л. Діментій, Е. Дорофєєв); б) в аспекті соціальних уявлень фахівців різного профілю діяльності про найбільш важливі професійні якості особистості (В. Бодров, А. Луценко).

Однак, аналіз літературних даних свідчить про те, що досліджень, присвячених властиво професійній відповідальності особистості, проводилося недостатньо, хоча в психології мався на увазі розгляд даного феномена в аспекті аналізу суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відносин (взаємин) у різних формах професійної поведінки й діяльності.

Особливий інтерес, з погляду досліджуваної нами проблеми професійно відповідального відношення особистості являє собою, по-перше, прояв його специфіки в екстремальних умовах діяльності, а по-друге, оцінка їх значимості для суб'єктів діяльності як «зовнішньої» детермінанти професійно відповідального відношення, що проявляється через «внутрішні умови», тобто соціально-психологічне вивчення специфіки соціально-перцептивних особливостей особистості в особливих умовах діяльності.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність - категорія права, етики, соціології, психології й педагогіки, що відбиває особливе соціальне й морально-правове відношення особистості до суспільства, яке характеризується виконанням свого морального обов'язку та правових норм. Відповідальність визначає ступінь провини або заслуг, показує обов'язковість і надійність особистості. Відповідальність виконує функцію контролю й покладання провини на основі «зобов'язання суб'єктом звітувати за свої дії» і «взяти на себе провину за наслідки своїх дій».

У психологічній науці відповідальність визначається як «специфічна форма саморегуляції й самодетермінації суб'єкта, що виражається в усвідом-

ленні себе як причини вчинених вчинків і їх наслідків, в усвідомленні й контролі своєї здатності виступати причиною змін у навколишньому світі».

У психології термін «відповідальність» використовується при аналізі інтегральних характеристик особистості: характеру – виховання відповідальності; інтелекту – свідомість відповідальності; спілкування, де розглядаються відповідальні відношення й відповідальна залежність; а також у сфері почуттів – почуття відповідальності, а також її станів і властивостей: активності, ініціативності, наполегливості, конформізму, імпульсивності й т.ін.

Наведені в різних областях знання найбільш загальні визначення поняття «відповідальності» у цілому окреслюють його концептуальну область, що дозволяє більш докладно розглянути елементи структури відповідальності й основні підходи до її вивчення.

Відповідальність завжди пов'язана із суб'єктом. У якості суб'єктів відповідальності виступають: особистість, колектив або Велика соціальна спільність (клас, народ). Об'єктом відповідальності є все те, за що суб'єкт несе відповідальність, яка покладена на нього або прийнята ним для виконання. Суб'єкт і об'єкт відповідальності перебувають у взаємозв'язку, який обумовлює тимчасову перспективу відповідальності: відповідальність за зроблену дію – ретроспективний аспект; відповідальність за те, що необхідно зробити – перспективний аспект. Наступним елементом відповідальності є «інстанція», у якості якої виступає суб'єкт, перед яким потрібно нести відповідальність – «тримати відповідь». Серед елементів структури відповідальності виділяється діапазон відповідальності, який містить у собі набір рольових обов'язків особистості, запропонованих їй соціальним станом (позицією).

Розвиток поняття відповідальності здійснюється за двома основними напрямком: від колективної відповідальності до індивідуальної; від зовнішньої до внутрішньої, тобто усвідомленої, особистісної відповідальності. Перший вектор розвитку названий вектором індивідуалізації, другий – вектором «натхнення» (спірітуалізації) відповідальності.

Проблемі відповідальності особистості велика увага приділена в роботах К. Абульханової-Славської. Основною характеристикою відповідальності, на її думку, є вміння контролювати свою поведінку через внутрішні утворення, а не тільки за допомогою зовнішніх регуляторів. Автор виділяє три типи відповідальності, які пов'язані з уявленнями особистості про інших людина як суб'єкт або об'єкт:

- перший тип відповідальності характеризується сприйняттям іншого як суб'єкта;

- другий тип відповідальності відрізняється тим, що особистість уявляє партнера як об'єкт, і у своїх інтересах та устремліннях бере на себе більшу відповідальність за результати взаємодії, тим самим частково лишає відповідальності іншого;

- третій тип відповідальності являє собою домінування однієї людини над іншою, інакше кажучи особистість, що домінує, позбавляє іншого не тільки відповідальності, але й права на свої інтереси й устремління [1].

К. Абульханова-Славська також розкриває механізм зв'язку ініціативи й відповідальності як форм активності особистості через інтеграл трьох складо-

вих: домагань, саморегуляції й задоволеності. Упевненість, наполегливість і самоконтроль становлять особистісні механізми відповідальності [1].

З позицій системного підходу проблема відповідальності особистості розробляється В. Пряденим і А. Крупновим. У структурі відповідальності вони виділили шість компонентів: мотиваційний, емоційний, динамічний, когнітивний, результативний, регуляторний. Із шести приватних характеристик відповідальності В. Пряденим і А. Крупновим виділені інтегральні змінні, позначені як активність, спрямованість і саморегуляція. У континуум активності входять динамічний і результативний, у континуум спрямованості - когнітивний і мотиваційний, у континуум регуляції - емоційний і регуляторний компоненти.

Проблема відповідальності розробляється з позицій концепції локусу контролю К. Роттера. К. Роттер вважає, якщо людина здебільшого ухвалює відповідальність за події, що відбуваються в її житті, пояснюючи їх своєю поведінкою, характером, здатностями, то це показує наявність у неї внутрішнього (інтернального) контролю. Якщо ж вона має схильність приписувати відповідальність зовнішнім факторам, знаходячи причини серед інших людей, у навколишньому середовищі, то це свідчить про наявність у неї зовнішнього (екстернального) контролю [20].

З позицій соціальної психології великий внесок у вивчення соціальної відповідальності особистості вніс К. Муздибаєв. Вона трактується автором як властивість, що характеризує соціальну типовість особистості, що й відбиває її схильність дотримуватися у своїй поведінці загальноприйнятих у суспільстві соціальних норм, рольових обов'язків, і готовність відзвітувати за свої дії [10].

Інше трактування поняття «соціальної відповідальності» з позицій соціальної психології представлена в роботах Л. Берковиця. Він розглядає соціальну відповідальність у рамках одного виду активності особистості - просоціальної поведінки [16].

У роботі С. Шварца було встановлено, що індивідуальні відмінності в просоціальній поведінці є результатом неоднакового усвідомлення людьми наслідків і відповідальності [21].

У якості фактора, що знижує відповідальну поведінку, у серії експериментальних досліджень В. Латане й Дж. Дарлей, був установлений феномен соціального гальмування. Було показано, що на рівні групи цей феномен проявляється у формі трьох соціально-психологічних процесів. Перший процес - це перешкода публіки: людина прагне уникнути дій, які можуть збентежити її в присутності інших. Другий процес, що також гальмує дії суб'єкта, - соціальний вплив. Третій процес - дифузія відповідальності, тобто присутність поруч інших людей послабляє почуття відповідальності людини, породжуючи відчуття, що відповідальність розподіляється між усіма [18].

Н. Табунов вважає, що прояв соціальної відповідальності у людини обумовлений тим, що вона інтерналізувала норми, які зобов'язують її надходити в такий спосіб, не заради відчутних вигід або суспільного визнання, а, головним чином, внаслідок самоцінності відповідальних дій. Він підкреслює, що реальна міра здійснення інтерналізованих норм залежить від когнітивних, емоційних і ситуативних факторів [14].

Соціально-психологічні аспекти відповідальності (соціально-психологічні фактори і механізми формування та покладання відповідальності) вивчає в рамках досліджень стадій морального розвитку Ж. Піаже. Він виділяє етапи формування відповідальності особистості: у першу чергу, засвоєння правил співпроживання, рольових приписів; далі впливає навчання виконанню тих або інших правил, рольових функцій; й, нарешті, контроль виконання покладених на неї обов'язків [19].

До відомих підходів у дослідженні відповідальності належить концепція Л. Колберга. Згідно із цією концепцією моральна свідомість людини (включаючи її відповідальність) розбудовується не в результаті безпосереднього присвоєння соціального досвіду, а в ході активної творчої взаємодії індивіда із соціальним середовищем [17].

Л. Колберг виділяє шість стадій розвитку моральної свідомості (відповідальності):

1. «Доморальний» рівень - дитина слухається, щоб уникнути покарання.
2. Дитина керується егоїстичними міркуваннями взаємної вигоди (слухняність в обмін на конкретні блага й заохочення).
3. «Конвенціональна мораль» - модель «гарної дитини», спонукуваної бажанням схвалення з боку значимих інших і соромом перед їх осудом.
4. Установка на підтримку встановленого порядку та фіксованих правил (добре те, що відповідає правилам).
5. «Автономна мораль», яка характеризується усвідомленням відносності й умовності моральних правил і вимогою їх логічного обґрунтування, зводячи їх до принципу корисності.
6. Формування стійких моральних принципів, дотримання яких забезпечується власною совістю, безвідносно до зовнішніх обставин і розумовим міркуванням [17].

Таким чином, з огляду літератури по проблемі відповідальності видно, що відповідальність особистості виражається: у прийнятті відповідальності і її реалізації в різних видах діяльності; у реалізації в поведінці загальноприйнятих соціальних норм і рольових обов'язків; у соціальній позиції особистості і в умовах внутрішньогрупової взаємодії при виконанні спільної діяльності, що обумовлює необхідність її розгляду в діяльнісному контексті - у реальних умовах професійної діяльності.

Огляд літератури з проблеми професійної відповідальності (відповідальності особистості в професійній діяльності) свідчить про те, що вона вивчається, по-перше, як особистісна властивість, яка має індивідуально-психологічні кореляти (локус контролю) [6], по-друге, у якості категорії, обумовленої сукупністю особистісних якостей, що виявляються шляхом вивчення уявлень про відповідальність [4], по-третьє, у числі професійно важливих особистісних якостей, що характеризують нормативність особистості, її лояльність до групових стандартів і ретельність у виконанні своїх обов'язків [10]. Позиції перерахованих авторів поєднує те, що поняття відповідальність характеризується через відношення особистості до різних аспектів професійної діяльності, що обумовлює необхідність у цьому зв'язку розгляд специфіки феномена психологічного відношення особистості.

Особлива увага розробці проблеми відношення у вітчизняній психології приділене в концепції «психологічних відносин людини» В. Мясичева. Під психологічним відношенням ним розумілася: «...цілісна система індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності, яка впливає з історії розвитку людини й виражає її особистий досвід і внутрішньо визначає її дії й переживання» [11].

По В. Мясичеву, відношення особистості - її потреби, інтереси, схильності - є результатом того, як людині вдається взаємодіяти з конкретним для нього навколишнім середовищем, і наскільки це середовище дає простір для прояву й розвитку її індивідуальності в предметній діяльності і при взаємодії з іншими людьми, проявляючись у діях, переживаннях, прагненнях, у розумінні й оцінці процесів, що відбуваються в суспільстві. Система відносин людини до навколишнього світу є найбільш специфічною характеристикою особистості, у змістовному плані, що характеризує діяльність людини, що й виражає всю особистість у її зв'язку з тією або іншою стороною діяльності [11].

Формування відносин у структурі особистості людини відбувається в результаті відбиття нею на свідомому рівні сутності соціальних явищ, що об'єктивно існують в умовах макро- і мікробуття людини. У цьому аспекті відношення характеризуються різним ступенем мінливості й стійкості, варіюючи від моментальної ситуативної лабільності до високої стабільності. Стабільні відношення можуть бути й інертно стійкими, однак основу для розвитку відносин становить їхня принципова стійкість, заснована на усвідомленні й узагальненні попереднього досвіду.

У числі компонентів психологічного відношення виділені: *конативний* компонент, що виражає ступінь переживання суб'єктом тяжіння до об'єкта й ступінь активної спрямованості до оволодіння ним, *емоційний* компонент, що характеризує емоційну оцінку суб'єкта, і *пізнавальний* компонент, представлений виразністю інтересу.

Далі проблемою відношення займався Б. Ломов який, опираючись на розуміння відношення В. Мясичева, запропонував виділяти наступні компоненти психологічного відношення: домінантність, рівень активності (або виразності відносин), модальність (позитивна, негативна, нейтральна, амбівалентна емоційна оцінка), стійкість, принциповість, цілісність (або внутрішня зв'язаність відносин, що визначає гармонійність або роздвоєність особистості), широта (багатство або вузькість відносин), рівень свідомості [8].

Д. Креч і Р. Крачфілд визначають відношення, як упорядковану організацію мотиваційних, емоційних, перцептивних і пізнавальних процесів у зв'язку з деякими аспектами індивіда. Г. Олпорт розуміє відношення як психічний і нервовий стан готовності виконати директивний вплив, відповідь індивіда на об'єкти й ситуації, з якими він співвідноситься. М. Ф'юзон характеризує відношення як імовірність виявлення певної поведінки в певній ситуації. Згадані автори характеризують відношення як висновок про ймовірність певної реакції на певні обставини.

На думку Е. Белінської, О. Тихомандрицької, С. Рощина схожим з феноменом «відношення» є феномен «соціальної установки» (attitude). З поняттям "відношення" аттит'юд зближують наступні характеристики: усвідомленість

індивідом, опосередкованість соціальним досвідом, емоційна наповненість, вибірковість і спрямованість на певну поведінку. А. Шмельов також вважає умовним розведення понять «відношення» (по В. Мясичеву) і «соціальної установки», прийнятого в світовій соціальній психології.

Розуміння природи соціальної установки, функцій, які вона виконує, визначається специфікою концептуального підходу до її вивчення. У вітчизняній психології методологічну й методичну основу поняття «установки» одержало в працях Д. Узнадзе. Він дає визначення первинної установки як «цілісному відбиттю, на підґрунті якого може виникнути або споглядальне, або діюче відбиття».

Проблема установки вивчалася в «диспозиційній концепції регуляції соціальної поведінки особистості» В. Ядова. Основою його концепції є розгляд ієрархічної системи диспозицій людини, що регулюють її поведінку й діяльність на різних рівнях соціальної дійсності. Вона виступає як регулятивна система стосовно поведінки особистості. При цьому кожний з рівнів диспозиції «відповідальний» за регуляцію певного рівня поведінки [15].

С. Рошін указує, що, незважаючи на те, що В. Ядов використовує поняття диспозиції, його концепція не вступає в протиріччя з теорією соціальної установки.

Г. Асмолов, аналізуючи проблему взаємозв'язку установок і діяльності, розглядає установку як механізм стабілізації діяльності [2].

Таким чином, результати соціально-психологічних досліджень психологічного відношення особистості й соціальної установки не є суперечливими та взаємодоповнюють один одного стосовно до вивчення їх взаємозв'язку з діяльністю й поведінкою особистості.

Виходячи з вищевикладеного, відношення до діяльності, що розуміється як соціально-психологічні відношення, являє собою соціально обумовлений, відносно стійкий стан пізнавальної (когнітивної), емоційної (афективної) і поведінкової (діючої) готовності особистості реагувати на сукупність елементів процесу діяльності. Відношення до діяльності виражає готовність до реакції на об'єкт відносин. Ця готовність носить сталий характер і розглядається як істотна риса особистості. Вона може бути більш-менш розвиненою і проявлятися як позитивна, нейтральна (невизначена) або негативна готовність особистості до реакції на об'єкт на пізнавальному, емоційному й поведінковому рівнях.

У цьому зв'язку Н. Пряжников вказує, що важливою особливістю відношення як соціально-психологічного феномена (зокрема, відношення до праці) є його обумовленість попереднім життєвим досвідом особистості й тими об'єктивними зв'язками, які у неї складаються з об'єктами відносин.

Таким чином, розуміння професійної відповідальності як соціально-психологічного відношення особистості до різних аспектів професійної діяльності припускає необхідність психологічного аналізу реальних умов і професійних ситуацій, у яких здійснюється діяльність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз теоретико-методологічних проблем дослідження феномена відповідальності дозволив сформулювати наступні висновки.

У психології існує теоретичний плюралізм стосовно щодо визначення поняття відповідальності, спостерігається різноплановість дослідницьких підходів і широкий спектр використовуваного в них методичного інструментарію.

Загальним для психологів, що розглядають проблему відповідальності, у тому числі професійної, є визнання провідної ролі відношення суб'єкта до виконання діяльності, що припускає необхідність психологічного аналізу реальних умов і професійних ситуацій, у яких вона здійснюється, тобто різних організаційно - економічних умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Типологический подход к личности профессионала / К. А. Абульханова-Славская // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / под ред. В. А. Бодрова. – М. : Ин-т психол. АН СССР, 1991. – С. 58–66.
2. Асмолов А. Г. Психология личности / Асмолов А. Г. – М. : МГУ, 1990. – 103 с.
3. Бирюков С. Д. Структура личности / С. Д. Бирюков // Современная психология. Справочное руководство / под ред. В. Н. Дружинина. – М. : ИНФРА-М, 1999. – С. 454–465.
4. Бодров В. А. Профессиональная ответственность как психологическая категория субъекта деятельности / В. А. Бодров, А. Г. Луценко // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала. – М. : Ин-т психологии АН СССР, 1991. – С. 157–167.
5. Брушлинский А. В. Психология субъекта и его деятельность // Современная психология : [справочное руководство / под ред. В. Н. Дружинина]. – М. : ИНФРА-М, 1999. – С. 330–345.
6. Диментий Л. А. Типология ответственности и личностные условия ее реализации: дисс. ... канд. психол. наук / Л. А. Диментий – М., 1990. – 190 с.
7. Краткий психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1985. – 256 с.
8. Ломов Б. Ф. Личность в системе общественных отношений / Б. Ф. Ломов // Психол. журн. – 1981. – Т. 1, № 1. – С. 3–17.
9. Маркова А. К. Психология профессионализма / Маркова А. К. – М. : Междунар. гуманит. фонд «Знание», 1996. – 308 с.
10. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – СПб.: Из-во Либроком, 2010. – 248 с.
11. Мясищев В. Н. Взаимодействия и взаимоотношения человека как предмет социальной психологии / В. Н. Мясищев // Тезисы докладов на 2 съезде Общества психологов. – Вып. 5. – М., 1963. – С. 185–188.
12. Олпорт Г. Становление личности / Г. Олпорт. – М. : Наука, 2002. – 364 с.
13. Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства / Н. С. Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. – М. : Наука, 2001. – 278 с.
14. Табунов Н. Д. К вопросу социальной ответственности в условиях групповой деятельности человека / Н. Д. Табунов // Личность при социализме. – М. : Наука, 1968. – С. 244–259.

15. Ядов В. А. Диспозиционная концепция личности / В. А. Ядов // Социальная психология / под ред. Е. С. Кузьмина, В. С. Семенова. – Л. : ЛГУ, 1979. – С. 106–108.

16. Berkovitz L. Sozial norms, feelings, and jther factors affecting helping behavior and altruism / Berkovitz L. – In : Advances in Experimental Social Psychology. –N.Y., 1972. – 6. – P. 63–108.

17. Kohlberg L. The philosphy of moral development : moral studes and the ideal of justige / Kohlberg L. – San-Francisko, 1981. – V. 1. – 441 p.

18. Latane B. The Unresponsive Bystander : Why Doesn't he Help / B. Latane, J. M. Darlej. – N.Y.,1970. – 131 p.

19. Piaget J. The moral judgement of the child / Piaget J. – London, 1977. – 156 p.

20. Rotter J. B. Generalized expectantis for internal versus external control of reinforcerment / J. B. Rotter // Psychological Monographs. – 1966, 80. – P. 1–28.

21. Schwartz Sh. H. Normative evaluations of helping behavior : a critigue, proposal, empirical test / Sh. H. Schwartz // Jornal of Experimental Social Psychology. – 1973, 9. – P. 349–364.

УДК 159.9

Кучеренко С.М., к. психол. н., доцент, доцент кафедри прикладної психології НУЦЗУ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ ГІРНИЧО-РЯТУВАЛЬНИХ ЗАГОНІВ ДСНС УКРАЇНИ

У статті наведено аналіз різних підходів до дослідження проблеми надійності професійної діяльності спеціалістів, її основні методологічні положення, розглянуто фактори, які визначають надійність роботи фахівця в особливих умовах діяльності та надійність спільної професійної діяльності при роботі в напружених і екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: професійна надійність, напружена ситуація, екстремальні умови діяльності, емоційні стани.

В статье проведен анализ различных подходов к исследованию проблемы надежности профессиональной деятельности специалистов, ее основные методологические положения, рассмотрены факторы, которые определяют надежность работы специалиста в особых условиях деятельности и надежность совместной профессиональной деятельности в напряженных и экстремальных ситуациях.

Ключевые слова: профессиональная надежность, напряженная ситуация, экстремальные условия деятельности, эмоциональные состояния.

Постановка проблеми. Проблема формування професійної надійності спеціаліста, який виконує діяльність в особливих умовах, – досить складна і багатоаспектна проблема і потребує всебічного дослідження. Професійну надійність спеціаліста визначають як таку властивість людини, що характеризує її здатність безвідмовно виконувати професійні функції протягом певного терміну часу за заданих умов, із необхідною точністю у конкретних умовах діяльності.